

De toekomst van de Nederlandse akkerbouw

A. Kuyvenhoven en A.J. Oskam*

De prijzen van landbouwgewassen dalen zodanig dat de inkomenspositie van de meeste Nederlandse akkerbouwers structureel wordt aangetast. Ingrijpende veranderingen lijken daarom de komende jaren noodzakelijk. In een onlangs uitgebracht advies wordt gepleit voor extensiever grondgebruik ondersteund door prijspremies en kwaliteitsverbetering. De auteurs van dit artikel betogen dat deze aanbevelingen niet zullen leiden tot structuurveranderingen die voor een economisch efficiënte produktie noodzakelijk zijn.

Economische herstructurering

Bij concurrerende prijsverhoudingen zullen niet alle activiteiten in een economie bij voortduring een aanvaardbaar rendement of behoorlijke beloning opleveren. De opkomst van goedkoop winbaar aardgas in Nederland leidde in de jaren zestig tot sluiting van de Limburgse kolenmijnen. Aanhoudende reële loonstijgingen waren in de daarop volgende periode aanleiding tot opheffing of ingrijpende herstructurering van arbeidsintensieve delen van bedrijfstakken, zoals textiel, schoeisel, staal, scheepsbouw en, recentelijk, consumentenelektronica.

Bedrijfsluiting en herstructurering zijn pijnlijke processen die met verlies aan arbeidsplaatsen, door de jaren verworven ervaring en gedeeltelijke kapitaalvernietiging gepaard gaan. De weerstand hiertegen van betrokkenen, lokale en soms ook nationale overheden is groot, en reacties variëren van afwijzend tot defensief. Er treedt verlies aan kennis en ervaring op en daarmee toenemende afhankelijkheid van anderen. Regionale concentratie van werkloosheid zal versnelde leegloop van gebieden en stedelijke verpaupering tot gevolg hebben. Er zou onvoldoende inzicht zijn in de mogelijkheden voor technologische vernieuwing en marktverschuiving in de richting van kwalitatief hoogwaardige producten en materialen. Daarbij wordt het kapitaal-, maar vooral kennisintensief en arbeidsbesparend karakter van nieuw ontwikkelde productieprocessen benadrukt. Zelden wordt openlijk erkend dat door veranderde omstandigheden het concurrentievermogen van bepaalde bestaande activiteiten structureel is aangetast. Eerder wordt op grond van produktkwaliteit invoerbepijking en prijssteun verdedigd.

Overheden staan in deze omstandigheden onder grote druk om protectionistisch te reageren. De ervaringen met overheidssteun aan Nederlandse bedrijven, maar ook meer algemene studies, laten zien dat zo'n beleid zeer kostbaar is¹. Het subsidiebedrag per behouden arbeidsplaats als gevolg van bescherming kan oplopen tot een veelvoud van het fei-

telijke arbeidsloon. Zulke subsidielasten leggen een direct beslag op de jaarlijkse overheidsmiddelen en betekenen een welvaartsverlies voor verbruikers.

Daarnaast is er verlies aan potentiële produktie omdat financiële middelen en arbeidsplaatsen niet voor economisch aantrekkelijker activiteiten beschikbaar zijn. De oplossing van problemen wordt uitgesteld, waardoor de problemen soms alleen maar groter worden. Overheden zijn dan ook voor de industriële sector geleidelijk tot een meer anticiperend beleid overgegaan. Daarbij wordt herstructurering nagestreefd van bedrijfstakken, of onderdelen daarvan, die op lange termijn niet concurreren zijn. Zo'n beleid veronderstelt omvangrijke sociale regelingen en een actief arbeidsmarktbeleid om de nadelen op te vangen voor hen die werkgelegenheid en inkomen verliezen. Het tijdelijke karakter van deze sociale kosten zal in het algemeen ruimschoots opwegen tegen de lange-termijnkosten van protectie en efficiëntieverlies.

Lang niet alle landen kiezen ook voor de landbouw een dergelijke aanpak. Bekende voorbeelden van landen die een sterke protectie van de landbouw nastreven en daarbij toch een omvangrijke economische groei realiseren zijn Japan en Duitsland. Meer recent hebben landen als Zuid-Korea en Taiwan zich in deze rij geschaard. Een bescherming van de landbouwsector, die maar een beperkt onderdeel van het nationaal inkomen verzorgt, kan bij een relatief lage wisselkoers gebruikt worden om de export-

* De auteurs zijn respectievelijk hoogleraar Agrarische Ontwikkelingseconomie en universitair hoofddocent Algemene Agrarische Economie aan de Landbouwuniversiteit Wageningen.

1. Zie bij voorbeeld World Bank, *World development report 1987*, Oxford University Press, Washington D.C., 1987, hfdst. 8 voor de kosten van industriële protectie, en *World development report 1986*, hfdst. 6 voor de kosten van agrarische protectie.

industrie te steunen en tevens de relatieve inkomenspositie van de landbouw niet te snel te laten dalen. Men stelt op die manier de integratie van de landbouw in de economische ontwikkeling uit en hoopt dat, door een sterk stijgende vraag naar arbeid in de industrie en dienstverlening, de landbouw langzamerhand in omvang afneemt. De relatieve inkomenspositie van de landbouw in deze landen is overigens zeer ongunstig².

De Nederlandse akkerbouw

Vanaf het midden van de jaren tachtig is het prijsniveau van marktorderingsgewassen zodanig gedaald dat de inkomenspositie van de meeste Nederlandse akkerbouwers thans structureel lijkt aangetast (zie ook tabel 1). Daardoor werd men zich bewust van de ongunstige bedrijfsgruottestructuur: voor veel bedrijven is geen aanvaardbare beloning meer mogelijk. Ingrijpende veranderingen lijken daarom de komende jaren noodzakelijk in de Nederlandse akkerbouw. Gezien de omvang van de overproductie in de EG en de druk van de onderhandelingspartners in de Uruguayronde van de GATT om tot vermindering van de landbouwsteun te komen, is eerder verdere daling dan enig herstel van de graanprijs te verwachten.

Tegen deze achtergrond heeft een groep plantenteeltdeskundigen en landbouweconomen een analyse van de ontwikkelingen in en het beleid voor de Nederlandse akkerbouwsector gepresenteerd³. Hun rapport geeft een analyse van de akkerbouwproblematiek waarbij de nadruk ligt op de lage productprijzen en de geringe bedrijfsgrootte. De toekomstige afzetmogelijkheden voor nieuwe gewassen lijken, zeker op korte termijn, weinig perspectief te bieden. Inkomensverbetering voor de akkerbouwers wil men vooral bereiken via een extensiever grondgebruik, ondersteund door middel van een door de overheid te betalen prijspremie op extensiever grondgebruik, en door kwaliteitsverbetering van de produkten. Daarbij treedt de wens om de produktie milieuvriendelijker te maken nogal op de voorgrond. Dit uit zich onder andere in het voorstel om heffingen in te stellen voor niet-duurzame produktiemethoden.

Relatieve positie

Opvallend in de analyse is de geringe aandacht die de positie van de Nederlandse akkerbouw krijgt, zowel binnen Nederland als meer internationaal. Het ontbreekt bij voorbeeld geheel aan een vergelijking tussen de Nederlandse akkerbouw en die in andere landen van de EG.

In tabel 1 is de lange-termijninkomensontwikkeling weergegeven van de akkerbouw in Nederland in vergelijking met twee andere deelsectoren van de landbouw. Daarnaast zijn ter vergelijking de loonkosten per werknemer in de landbouw opgenomen. In zowel de akkerbouw als de melkveehouderij gaat het om de groep van grotere bedrijven. Opvallend is dat zelfs bij middeling van de bedrijfsresultaten over een periode van vijf jaar de inkomenspositie zeer wisselend is. Verder dient men zich te realiseren dat de arbeidsopbrengst van de ondernemer een soort restpost is. Andere gezinsarbeid en vermogen hebben dan al een 'toegerekende beloning' ontvangen.

Periode	Akkerbouw	Melkveehouderij	Glasgroente-teelt	Loonkosten
1946/47-1950/51	66	40	34	17
1951/52-1955/56	67	30	41	19
1956/57-1960/61	41	37	36	22
1961/62-1965/66	55	29	48	29
1966/67-1970/71	64	37	41	35
1971/72-1975/76	93	43	39	40
1976/77-1980/81	54	32	31	46
1981/82-1985/86	52	35	29	48
1986/87-1989/90	26	51	59	51

Bron: H. Droge, N.S.P. de Groot en K.J. Poppe, *Bedrijfsresultaten, inkomensvorming en financiering in de Nederlandse landbouw 1946-1990*, in: A. Bauwens e.a. (red.) *Agrarisch bestaan*, Van Gorcum, Assen, blz. 54-83; LEI/CBS, *Landbouwcijfers*, diverse jaren.

Opvallend is dat de lange-termijninkomensontwikkeling voor de drie bedrijfstakken ongunstig is, maar dit geldt in het bijzonder voor de akkerbouw. Daarnaast is er een opmerkelijke divergentie in de periode 1986-1989, waarin de resultaten van de akkerbouw sterk dalen en die in de andere sectoren duidelijk verbeteren⁴.

Relatieve positie in de EG

De relatieve positie van de Nederlandse akkerbouw in de EG kan zowel op produktniveau als op bedrijfsniveau worden bekeken. Samengevoegde gegevens, afkomstig uit het Informatienet van landbouwbedrijven in de EG, zijn opgenomen in tabel 2. Uit deze gegevens blijkt in diverse jaren dat de akkerbouw in Nederland qua gezinsinkomen per eenheid gezinsarbeid een middenpositie inneemt in de groep van onderscheiden EG-landen. Melkveebedrijven en tuinbouw scoren duidelijk beter, vooral de laatste jaren. De relatieve inkomenspositie van de Nederlandse akkerbouw is in hoge mate afhankelijk van de prijs van aardappelen. Dit is één van de oorzaken waarom de resultaten van jaar op jaar zo wisselen.

Een analyse op produktniveau is moeilijker en omtrent één van de belangrijkste produkten (aardappelen) ontbreken ons de gegevens. Uit een onderzoek⁵ over de periode 1984-1986 voor vier produkten blijkt dat de produktiekosten in Nederland voor tarwe en suikerbieten, gezien de opbrengstprijzen, minder gunstig liggen in vergelijking

Tabel 1. Reële arbeidsopbrengst per ondernemer (prijzen 1980) en reële loonkosten (x f 1.000)

2. Zie M. Honma en Y. Hayami, In search of agricultural policy reform in Japan, *European Review of Agricultural Economics*, jg. 15, 1988, blz. 367-395 en Commissie van de EG, *De toestand van de landbouw in de Gemeenschap*, Brussel, diverse jaren.

3. P.C. Struik e.a., *Problematiek en vooruitzichten van de Nederlandse akkerbouw*, Mededeling nr. 99, Vakgroep Landbouwplantenteelt en Graslandkunde/Werkgroep Landbouwpolitiek, Landbouwuniversiteit, Wageningen, maart 1991.

4. De omvangrijke inkomensverbetering in de melkveehouderij en de glasgroenteteelt kan van tijdelijke aard zijn vanwege zeer gunstige relatieve prijsverhoudingen gedurende die periode.

5. J.C. Bureau en J.P. Butault, *Competitivité des Agricultures et avantages nationaux de prix dans la CEE*, Proceedings of the VIth Congress of Agricultural Economists, Den Haag, 1990, Theme 2, blz. 93-106.

Land	Akkerbouw		Tuinbouw		Melkveehouderij	
	82/83-84/85	85/86-88/89	82/83-84/85	85/86-88/89	82/83-84/85	85/86-88/89
België	24	12	18	20	15	20
Denemarken	12	-1	6	9	11	14
Duitsland (BRD)	9	10	9	13	7	11
Frankrijk	12	9	9	11	6	8
Nederland	26	12	19	25	17	25
Ver. Koninkrijk	31	10	18	27	12	18

Bron: Commissie van de EG, *De toestand van de landbouw in de Gemeenschap*, Brussel, diverse jaren.

Tabel 2. Gezinsinkomen per gezinsar-beidseenheid (x ecu 1.000)

met andere EG-landen. Voor varkensvlees en melk is de situatie juist omgekeerd⁶. De relatieve inkomenspositie van de Nederlandse akkerbouw is zich dus zowel binnen Nederland als in de EG in minder gunstige zin aan het ontwikkelen. Belangrijk is daarbij om op te merken dat de bedrijfs-grootte in de akkerbouw in Nederland relatief gezien ongunstig is. Zeker in vergelijking met de tuinbouw, de produktie van varkens en de melkveehouderij. Dit structuurprobleem wordt weliswaar door de onderzoekers onderkend, maar het is zeer de vraag of de geformuleerde beleidspunten daar veel aan zullen veranderen.

Internationale positie

De Nederlandse akkerbouw heeft, al of niet via de EG, ook te maken met de internationale markt voor agrarische produkten. Het is ook hier moeilijk om eenduidig aan te geven hoe de verhoudingen liggen. Aangezien de EG voor een aantal akkerbouwprodukten tot de grote exporteurs behoort (granen, suiker) is een vergelijking met andere exportlanden wenselijk. Zo'n exportpositie heeft nu eenmaal consequenties voor de landbouwpolitiek⁷. In tabel 3

Tabel 3. Beschermingsniveaus voor agrarische produkten, gemeten met behulp van % PSE

Produkt/Land	1979/85	1986	1987	1988 ^a
<i>Tarwe</i>				
Australië	9	21	15	11
Canada	22	53	54	45
EG	28	63	66	30
VS	24	59	65	39
<i>Voergranen</i>				
Australië	7	10	9	8
Canada	20	55	49	26
EG	32	66	63	34
VS	18	48	46	41
<i>Oliehoudende zaden</i>				
Australië	8	13	11	25
Canada	18	41	33	19
EG	32	64	63	55
VS	8	13	11	15
<i>Suiker</i>				
Australië	8	20	18	16
Canada	16	56	24	21
EG	54	76	80	71
VS	18	44	42	35

a. Geschat. De cijfers voor 1988 zijn sterk beïnvloed door de relatief hoge wereldmarktprijzen vanwege de droogte in de VS.

Bron: OESO, *Agricultural policies, markets and trade*, Monitoring and outlook 1990, Parijs.

wordt een overzicht gegeven van de beschermingsniveaus, gemeten ten opzichte van de wereldmarktprijs, voor granen, oliehoudende gewassen en suiker. De gehanteerde maatstaf is de 'producer subsidy equivalent' (PSE). Ruwweg betekent een PSE van 10% dat de bescherming equivalent is aan $(1-0,9)/0,9$ maal 100% = 11% van de (bestaande) wereldmarktprijs. Bij een PSE van 50% is de equivalente bescherming 100% van de wereldmarktprijs. De tabel is beperkt tot OESO-landen⁸. Hoewel ook hier de indicaties niet helemaal eenduidig zijn, blijkt de EG in vergelijking met andere grote exporteurs het hoogste beschermingsniveau te hebben.

Het geheel van indicaties omtrent de positie van de Nederlandse akkerbouw geeft aan dat subsidies en andere ondersteunende maatregelen in een weinig rendabele sector terecht komen. Met subsidies en premies blijft de grondprijs kunstmatig hoog en wordt herstructurering door bedrijfsvergroting moeilijker.

Handel en zelfvoorziening

Uit het genoemde rapport over de Nederlandse akkerbouw spreekt een nogal ambivalente houding ten aanzien van de internationale handel. Er zijn "eindeloze discussies in het GATT-overleg" (blz. 9), op het "vrije spel van de wereldmarkt" moet niet te veel vertrouwd worden (blz. 11), noch op de GATT die de EG kan "dwingen over te gaan tot een verdere afbraak van de landbouwsteun" (blz. 31). Dat de GATT in de huidige Uruguayronde probeert tot enige orde en regelgeving voor de handel in landbouwprodukten te komen wordt nergens vermeld. Dat de huidige instabiliteit op de wereldmarkt direct te maken heeft met de wereldwijde afscherming van nationale markten wordt zelfs niet onderkend. Dat liberalisatie en ordelijk handelsverkeer in het kader van GATT tot stabielere en in een aantal gevallen hogere wereldmarktprijzen kan leiden, blijft dan ook geheel buiten beschouwing. De argumenten hiervoor zijn onlangs nog door Tims samengevat⁹. Het gemak waarmee een voor Nederland kostendekkende graanprijs door produktiebeperking wordt geponeerd (blz. 5, 28) steekt hier pover bij af. Of moet onder de "marktgerichte benadering" (blz. 5) deze monopolistische prijszetting worden verstaan? Om dezelfde reden staan de voordelen van handel en pleidooien voor (meer) zelfvoorziening op gespannen voet. Terecht wordt op verscheidene plaatsen in het rapport de bijdrage van de Nederlandse akkerbouw tot de uitvoer benadrukt. Vrije toegang tot buitenlandse markten is hiervoor essentieel. Kan

6. Recente en toekomstige ontwikkelingen op milieugebied kunnen de gunstige positie van de melkveehouderij en de produktie van varkensvlees echter aantasten.

7. Zie G. Meester en D. Strijker, *Het Europese landbouwbeleid voorbij de scheidslijn van zelfvoorziening*, WRR-Voorstudie 46, Den Haag, 1985.

8. Een uitgebreider gegevensset is beschikbaar voor een bredere groep landen: USDA, *Estimates of producer and consumer subsidy equivalents: government intervention in agriculture, 1982-86*, ERS Staff Report AGES880127, Washington, 1988. Maar deze gegevens zijn beperkt tot de periode 1982-86.

9. W. Tims, Liberalisatie of directe produktiebeperking? De EG, de GATT en de honger, *Spil*, nr. 89-90, oktober 1990, blz. 5-8.

men dan voor de Nederlandse situatie zo gemakkelijk invoerheffingen op graanvervangers bepleiten (blz. 6) door 'het gat van Rotterdam' te sluiten en vrije invoer van graanvervangers uit bij voorbeeld Thailand niet meer toe te staan? Bij de twee alinea's die aan de verwerkende industrie zijn gewijd, wordt een afnemende zelfvoorzieningsgraad door meer invoer van grondstoffen ten gevolge van extensivering daarentegen weer zonder veel omhaal geaccepteerd. Maar liggen zelfvoorziening, extensivering, behoud van landschap en milieu en handhaving van het huidige grondgebruik wel zo eenvoudig in elkaars verlengde?

De centrale positie van de graanprijs

Eigenlijk draait volgens het rapport alles om de marktprijs voor granen. Hier komt men vrij snel tot de conclusie dat deze prijs 42 gulden per 100 kg voor tarwe moet zijn (blz. 5). Later wordt uitgegaan van een prijs van 38 ct per kg (blz. 25) en ook van ongeveer 40 ct per kg (blz. 28). Afgezien van deze verschillen gaat het echter om het principe om een bepaalde prijs als 'noodzakelijk' te verklaren. Zo'n uitgangspunt brengt een voortgaande dumping van graan op de wereldmarkt met zich mee, ook ten koste van Oosteuropese landen en ontwikkelingslanden die langs andere weg van hulp en kredieten worden voorzien om hun economie op te bouwen. Daarbij zal door internationale instellingen zeker niet het advies worden gegeven prijzen in die landen uitsluitend op de 'noodzakelijke' kosten te baseren. Het rapport gaat in dit verband geheel voorbij aan de eis dat de definitie van efficiënte bedrijven inhoudt dat bedrijven niet alleen technisch, maar ook economisch efficiënt kunnen produceren bij geldende marktprijzen (blz. 5-6, 24-25).

Milieu

In het rapport is ook aandacht aan de milieu-effecten van de productie in de Nederlandse akkerbouw besteed. Het is echter zeer de vraag of de situatie hier wel duidelijk is weergegeven. In het rijtje landen in de EG, maar ook in de wereld, behoort de Nederlandse akkerbouw tot de grootste gebruikers van stikstof en bestrijdingsmiddelen per hectare¹⁰. Dit wordt (in wereldverband gezien) mede gestimuleerd door de zeer gunstige prijsverhouding tussen stikstof en bestrijdingsmiddelen enerzijds en agrarische producten anderzijds. Aangezien er geen tarieven zijn op deze middelen die de landbouw gebruikt, staan de prijzen voor kunstmest en bestrijdingsmiddelen in relatie met de wereldmarkt, terwijl de productprijzen veel hoger liggen dan de wereldmarktprijzen (zie tabel 3). Het doet dan toch wat vreemd aan dat men, bij dezelfde prijscondities, de akkerbouwers met premies wil lokken om extensief te gaan telen. Het lijkt een meer aangewezen weg om eerst eens de prijsverhoudingen tussen de middelen en de producten in het gareel te krijgen. Maar ook hier geldt dat dit binnen EG-verband dient te geschieden.

De veronderstelling dat verbruikers aanmerkelijk meer willen betalen voor producten die met wat minder stikstof en bestrijdingsmiddelen worden geteeld is speculatief. Weliswaar wordt voor geïmporteerde granen (die veelal met minder kunstmest en bestrijdingsmiddelen zijn geteeld) een iets hogere

prijs betaald, maar dat houdt (bij voorbeeld bij tarwe) vooral verband met de bakkwaliteit van het product en niet met de hoeveelheden gebruikte middelen. De voorgestelde premie van nog eens tien cent per kg tarwe op een 'extensieve teelt', waarbij 6.000 kg tarwe per hectare wordt voorgebracht en kennelijk nog aanmerkelijke hoeveelheden kunstmest en bestrijdingsmiddelen worden gebruikt, doet ook wat vreemd aan. Een heffing op kunstmest en bestrijdingsmiddelen lijkt meer op z'n plaats.

De voorgestelde beleidskeuze

De uiteindelijke uitwerking van het te voeren beleid wordt opgesplitst in beleidsinstrumenten op korte en op middellange termijn. De korte-termijnaspecten krijgen daarbij de meeste aandacht. Hierbij wordt in de uitwerking regelmatig heen en weer gesprongen tussen braaklegging en extensivering en tussen premies en heffingen. De consistentie is daarbij vaak niet duidelijk. Zo leidt braaklegging tot het onttrekken van een produktiemiddel (grond) zonder alternatieve opbrengsten. Daarnaast werkt braaklegging extensivering en bedrijfsvergroting tegen. Dit wordt in het rapport ook wel ingezien (blz. 31), vandaar dat premies voor extensivering en een hectareheffing op 'ecologisch niet-duurzame teeltwijzen' naar voren komen. Men vraagt zich echter wel af hoe men, zonder een gigantische administratie, per akkerbouwer kan bepalen wie extensieveert en wie ecologisch niet-duurzaam produceert. Op EG-niveau heeft men te maken met enkele miljoenen bedrijven die akkerbouwproducten voortbrengen. Bovendien is de omvang van de productie en ook het gebruik van middelen per bedrijf of per hectare niet goed controleerbaar. Weliswaar wordt voorgesteld om boeren – kennelijk alleen in Nederland – een boekhouding te laten bijhouden van het gebruik van mineralen en bestrijdingsmiddelen, maar dat heft de informatieproblematiek niet op. Het is onbekend wat daarvoor werd geproduceerd en gebruikt.

Het tweede deel van de voorgestelde maatregelen op korte termijn valt in de categorie afzetbevordering, marktontwikkeling, prijsdiscriminatie, enzovoort. Op zich lijkt het bevorderen van milieuvriendelijk geproduceerde producten een nuttige zaak. Dit zou er echter – gezien de wijze van produceren in Nederland, ook na enige extensivering – voor pleiten om veel producten uit andere landen te betrekken. Ook bij de genoemde voorbeelden van agrificatie geldt dat de benodigde grondstoffen buiten de EG tegen lagere prijzen zijn te produceren (plantaardige oliën; zie tabel 3). Hetzelfde geldt voor de productie van krachtvoer.

Zo blijft eigenlijk alleen (en dan op middellange termijn) de aanpassing van de bedrijfsgroottesstructuur over. Het rapport geeft op dit punt een rekenvoorbeeld waarbij gewerkt wordt met een bedrijfsgrootte van gemiddeld tachtig hectare. Aan het eind van het rapport wordt alleen in kwalitatieve zin over bedrijfsvergroting geschreven. In onze beschouwing over de aanpassing van bedrijfstakken zijn we uitvoerig op deze problematiek ingegaan.

10. Lezing P. Ritsema over Meerjarenplan gewasbescherming d.d. 19 maart 1991, Wageningen.

Goede ideeën, conclusies

Uiteraard bevat het rapport ook goede ideeën. De gedachte dat agrificatie niet van de ene op de andere dag perspectieven biedt is aardig onder woorden gebracht. Het is beter het te zoeken in kwaliteitsprodukten; wie spreekt er tegenwoordig overigens niet over kwaliteit? Maar waarom is er meer nodig dan enige startsubsidies om het noodzakelijke onderzoek te doen? Hier loopt men telkens weer tegen het probleem aan dat bij het kunstmatig hoog houden van bepaalde prijzen (bij voorbeeld suikerbieten, granen) andere produkten onvoldoende tot ontwikkeling (kunnen) komen. Dat geldt ook voor de concurrentie van nieuwe gewassen tegenover oliehoudende zaden en eiwitgewassen, maar dan alleen aan de producentenkant omdat de marktprijzen voor de verbruikers op internationaal niveau liggen. De mogelijkheid om meer flexibiliteit in het grondgebruik te introduceren verdient zeker aandacht. Deze ideeën zijn echter niet nieuw en vereisen in deze vorm verdere uitwerking. Het gebruik van loonwerk in de akkerbouw, evenals het gemeenschappelijk gebruik van machines, is evenmin onbekend. Of op dit gebied veel te verwachten is voor het inkomen lijkt twijfelachtig.

De hoofdlijnen van de voorgestelde 'oplossingen' voor de Nederlandse akkerbouwproblematiek roepen veel vragen op. Zo is de consistentie bij de voorstellen voor braakligging en extensivering vaak niet duidelijk. Een effectieve administratieve controle op ecologisch weinig duurzame teeltwijzen laat zich moeilijk voorstellen. Evenzeer zijn de mogelijkheden tot produktiebeheersing en gunstige prijszetting beperkt. Aanpassing van bedrijfsgrootte biedt nog de beste perspectieven en verdient nadere uitwerking, zij het in Europees verband.

Met het genoemde rapport over de akkerbouw is ons inziens vooral een bijdrage aan de discussie over de akkerbouwproblematiek geleverd. Voor de zeer concrete aanbevelingen over het te volgen overheidsbeleid was inhoudelijk gezien meer analyse nodig geweest, vooral in internationaal verband. Een kans om de toekomstperspectieven van de Nederlandse akkerbouw beter te onderbouwen is hiermee gemist.

Arie Kuyvenhoven

Arie Oskam